
**ІНТЕГРАЦІЯ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ
НОВИХ ЗАСАД МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

УДК 339.924+631.11:009 «XX-XXI»

Кудряченко А. І.

**ІНТЕГРАЦІЯ І РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ
СВІТОГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН У ДРУГІЙ
ПОЛОВИНІ ХХ - НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ**

У статті аналізуються процеси інтеграції і регіоналізації світогосподарських відносин на етапі посилення глобалізації, що формують середовище глобальної конкуренції, впливають на стратегічні інтереси всіх країн та регіонів світу. Виділяються форми економічної взаємодії від міждержавної інтеграції до зон вільної торгівлі і митних союзів, розглядаються складові та детермінанти творення регіональних торгово-економічних та господарських угруповань і відповідні можливості держав та їх об'єднань.

Ключові слова: інтеграція, регіоналізації, реінтеграція, глобальна конкуренція, економічна взаємодія.

In this article the processes of integration and regionalization of the world economy at the stage of the increasing globalization are analyzed. These processes form the environment of global competition and affect the strategic interests of all countries and regions. The main forms of economic interaction such as interstate integration, free trade areas and customs unions are analyzed. The article is focused on the study of the main constituents and determinants of the creation of regional trade, economic and business groups and appropriate opportunities of the states and their associations.

Keywords: integration, regionalization, reintegration, global competition, economic interaction.

В статье анализируются процессы интеграции и регионализации мирохозяйственных отношений на этапе усиления глобализации,

которые формируют среду глобальной конкуренции, влияют на стратегические интересы стран и регионов мира. Выделяются формы экономического взаимодействия от межгосударственной интеграции до зон свободной торговли и таможенных союзов, рассматриваются составляющие и детерминанты создания региональных торгово-экономических и хозяйственных группировок и соответствующие возможности государств и их объединений.

Ключевые слова: интеграция, регионализация, реинтеграция, глобальная конкуренция, экономическое взаимодействие.

У світогосподарських відносинах останніх десятиліть все більше вагомо заявляють про себе процеси міжнародної економічної інтеграції та глобалізації. Вони визначають напрями та пріоритети сучасного етапу інтернаціоналізації господарського життя. Це, своєю чергою, формує середовище глобальної конкуренції, впливає на стратегічні інтереси всіх країн та регіонів світу.

До проблем інтеграційних процесів на етапі зростаючої глобалізації звертається все більше число зарубіжних і вітчизняних науковців. Серед західних фахівців, які досліджували різні аспекти цих процесів виокремимо: Р. Шумана, М. Яхтенфукса, Б. Копер-Коха, Д. Гелд, Е. МакГрю, Д. Голдблагга, Дж. Перратона. Чимало експертів та фахівців аналізували як окремі аспекти інтеграційних процесів, так і особливості глобалізації, її економічні виміри. Слід відзначити відповідну роль таких дослідників, як: Б. Баді, У. Бек, П. Гірт, Дж. Грей, М. Дойл, М. Кастельс, Р. Кеохейн, Дж. Най, Дж. Розенау, Г. Томпсон, Т. Фрідман, та інших. Значний внесок у висвітлення проблематики інтеграції та глобалізації зробили російські вчені, такі як: Ю. Борко, І. Василенко, К. Гаджієв, В. Іноземцев, В. Кузнецов, О. Панарін, А. Уткін, М. Чешков, та інші.

Із вітчизняних науковців проблеми інтеграції і перспективи України досліджують: В. Грицяк, Є. Кіш, В. Копійка, С. Мітряєва, В. Солошенко, Т. Шинкаренко, В. Чужиков та інші. Проблематиці глобалізаційних процесів присвятили свої праці: В. Бебик, О. Білорус, О. Зернецька, О. Картунов, С. Кримський, Д. Лук'яненко, Ю. Мацейко, Ю. Павленко, Ю. Пахомов, О. Скаленко С. Шергін та інші. Втім, у вітчизняній науці бракує комплексних досліджень концептуальних засад поглиблення та розширення інтеграційних процесів на етапі зростаючої глобалізації.

Інтеграція являє собою об'єктивний процес розвитку стійких економічних зв'язків і поділу праці національних господарств, що близькі за економічним рівнем розвитку. Охоплюючи зовнішньоекономічний обмін і сферу виробництва, вона веде

до більш тісного переплетення національних господарств, до створення регіональних господарських комплексів.

Об'єктивно реальністю розвитку світової спільноти на межі другого і третього тисячоліть стала глобалізація – складний, багатоплановий і досить суперечливий щодо своїх наслідків процес, який наразі не має однозначного визначення. У документах ООН глобалізація розглядається як неминучий процес формування загальносвітових принципів життєвого устрою, які об'єднують усі країни світу, всіх мешканців планети, а одним із її напрямів називається економічна глобалізація – усестороння інтеграція світової економіки. Стрижнем економічної взаємозв'язаності й взаємозалежності країн і народів світу є стрімкий розвиток світового фінансово-інформаційного простору на базі новітніх високих технологій.

Конкретні форми економічної взаємодії залежать від рівня господарського розвитку країн-учасниць. Особливості країн відповідно впливають на характер і рушійні сили інтеграції. В останні десятиріччя у різних частинах світу активізувалися процеси творення регіональних торгово-економічних та господарських об'єднань й угруповань, які часто у своїй діяльності сповідують принципи певної внутрішньої замкнутості. Процес розвитку економічної інтеграції складний і суперечливий. Він викликаний не тільки економічними, а й політичними причинами. Хоча основною причиною інтеграції є вимоги високорозвинутих продуктивних сил, що переросли межі національних господарств, історично цей процес складався таким чином, що співвідношення політичних і економічних чинників на окремих етапах змінювалося.

Потужні інтеграційні імпульси нині виходять, насамперед, із міжнародних угруповань, які поширюються на значні території. У Європі – це Європейський союз (ЄС), який має віднедавна загальноконтинентальний вимір. На американському континенті інтеграційні процеси пов'язуються з об'єднанням держав на базі Північноамериканської угоди про вільну торгівлю із домінуючою роллю Сполучених Штатів Америки.

Контури континентальної інтеграції можна також виявити, аналізуючи сучасні економічні взаємовідносини країн Латинської Америки і Африки. Для такого типу угруповань характерні чітко орієнтовані на глобальну конкуренцію механізми регулювання і координації при певних відмінностях організаційного оформлення. Водночас розвиваються традиційні і створюються нові регіональні та субрегіональні угруповання країн, які безпосередньо не впливають на глобальну конкуренцію. Вони мають інші, локальні, цілі і використовують відповідні інтеграційні механізми. Поряд з могутніми угрупованнями країн ефективно функціонують середні

та малі інтеграційні об'єднання, хоча їхній розвиток багато у чому і зумовлюють зовнішні фактори інтеграції.

Економічна інтеграція розвивається у регіональному аспекті й виявляється у кількох формах. У розвинутих країнах – це міждержавна інтеграція та інтеграція на мікрорівні або інтеграція, підкріплювана приватними закордонними інвестиціями. Міждержавні інтеграційні об'єднання виникають як зона вільної торгівлі і ставлять за мету ліквідувати перешкоди у взаємній торгівлі країн-учасниць. Митні ж союзи, окрім згаданої мети, прагнуть захистити свій внутрішній ринок від конкуренції третіх країн за допомогою митних і податкових засобів. За таких умов митні кордони слугують справі обмежень чи відповідних виключень для тих чи тих товарів, послуг тощо.

Інтеграційний процес у своєму розвитку проходить кілька стадій, у тому числі – створення єдиного ринку з уніфікацією юридичних та економіко-технічних умов торгівлі, спрямування капіталу і робочої сили, утворення валютного та економічного союзів. Економічний союз передбачає уніфікацію функціонування всіх сфер господарської діяльності, координацію економічної політики країн-членів і створення єдиного законодавства. За цих умов можливе формування наднаціональних органів, наділених компетенцією ухвалювати обов'язкові для всіх рішення.

Як вже згадувалося, у розвинутих країнах інтеграційні процеси дістали найбільший розвиток у Західній Європі (Європейський Союз) і у Північній Америці (НАФТА). Практика показує, що розширення ринку через регіональну інтеграцію може приводити до значної економії на масштабі виробництва для країн-учасниць. При цьому вони здобувають додаткові вигоди в ефективності виробництва від посилення конкуренції, якщо країни-члени інтеграційного об'єднання випускають однаковий асортимент продукції. За цих умов скорочуються відносно неефективні виробництва й розширюються більш конкурентоспроможні. У результаті створення митного союзу, єдиного ринку може виникати і протилежний ефект – через те, що виробники третіх країн могли б поставляти ті самі товари за нижчою ціною.

Процеси господарського зближення відбуваються і в країнах Азії, Африки та Латинської Америки. Там налічується більш ніж 20 регіональних угруповань. Форми і сфери співробітництва країн різноманітні, і не всі угруповання мають інтеграційний характер. В основі інтеграційних процесів у країнах, що розвиваються, лежить прагнення правлячих кіл об'єднати зусилля для подолання економічної відсталості. Ліквідація тарифів серед економічних угруповань країн, що розвиваються, розглядається як один із засобів індустріалізації через регіональне заміщення імпорту

шляхом «обміну» ринків для кожного іншого товару. Регіональні об'єднання країн, що розвиваються, іноді досягають економії іноземної валюти шляхом заснування клірингових союзів.

Інтеграційні процеси протяжний час притаманні більшості країн Азійсько-Тихоокеанського регіону (АТР). За рівнем реалізації інтеграційних проєктів цей регіон поки що поступається Європі й Америці, однак останнім часом тут спостерігається активна робота над створенням інтеграційних інститутів і, водночас, гостре суперництво за лідерські позиції в них.

Умови для економічної інтеграції в АТР, на думку експертів, сьогодні є такими, що визріли. Так, згідно даних Азійського банку розвитку, у сукупному об'ємі зовнішньої торгівлі країн регіону частка внутрішньорегіональної торгівлі складає вже більше 50 %. Цей показник приблизно дорівнює показникам країн ЄС напередодні Маастрихтських угод. Втім, особливістю азійської інтеграції є наявність двох конкурентних «центрів» – Китаю й Японії, які завойовують прихильність “малих друзів” серед країн-членів АСЕАН і навколо яких, найбільш імовірно, відбуватиметься об'єднання.

Структурування регіону відбувалось упродовж тривалого часу. Однак події 1990-х рр., як то – досягнення значних економічних успіхів на початку означеного десятиліття і фінансова криза 1997-1998 рр., а згодом – фінансово-економічна криза 2008-2010 рр., а також зміни у статусі регіональних потуг – Японії і Китаю, значно вплинули на сучасну інтеграційну архітектуру регіону.

На структурному рівні можна виділити два взаємопов'язаних і взаємодіючих, але все таки автономних комплекси міждержавних відносин. Перший спирається на тривале американсько-японське партнерство, другий – на відносини КНР з країнами АСЕАН, що ще тільки набувають певних чітких форм. Взаємодія між обома комплексами відбувається на основі традиційного балансування. Однак, баланс цей є достатньо умовним, оскільки рівень внутрішньорегіональної напруженості останнім часом зростає. Це обумовлюється наступними чинниками: 1) політичною конкуренцією Японії і Китаю за регіональне лідерство; 2) посиленням глобальних і регіональних військово-політичних позицій Сполучених Штатів на фоні очолюваної ними боротьби проти глобального тероризму; а також 3) наявністю великої кількості внутрішньорегіональних протиріч, які історично заважали об'єднавчим тенденціям.

В АТР наразі посилюється внутрішньорегіональна економічна конкуренція, яка має форму стрімкого перетворення Китаю на конкурента Японії та Південної Кореї на світових товарних

ринках і ринках капіталу. Останні 30 років щорічне зростання ВВП Китаю наближалось до 10 %, а зовнішньої торгівлі – до 16 %. Згідно прогнозів Goldman Sachs, китайська економіка перевищить економіку Японії у середині 2010-х рр., а економіку США – на початку 2040-х рр.

Тож, проблема «Китаю, що стрімко зростає» займає одне з провідних місць у стратегічних розробках Вашингтона й Токіо. Там навіть склався підхід до Східної Азії як до регіону з двох частин: «морської Азії», де панує порядок під егідою США й Японії, і «континентальної Азії», де стрімко зростає роль Китаю, яку необхідно обмежити.

До регіональних угруповань, що мають інтеграційний характер, можна віднести Латиноамериканську асоціацію інтеграції (ЛАІ), Андське співтовариство, Центральноамериканський спільний ринок тощо. У Південно-Східній Азії відомим угрупованням є АСЕАН. Торговельно-економічні утворення існують на Близькому Сході, у Тропічній Африці.

Поділ світового господарства на інтеграційні угруповання справляє суперечливий вплив на процес інтернаціоналізації виробництва. З одного боку, утворення міжнародних економічних об'єднань і союзів сприяє розвитку виробничих відносин між країнами-членами. З іншого, це створює перешкоди для економічних відносин між країнами, що належать до різноманітних угруповань, призводить до концентрації товарних потоків усередині економічних об'єднань.

Разом із розгортанням інтернаціоналізації у другій половині ХХ ст. відбулося значне посилення процесу регіоналізму. На регіоналізацію світогосподарського простору впливають різні чинники історичного, політичного, економічного, цивілізаційного характеру. Це яскраво засвідчують регіоналізаційні процеси у різних частинах світу і, зокрема, на Європейському субконтиненті. Маючи тривалий історичний досвід взаємодії, подібні політичні та економічні системи, країни континентальної частини Західної Європи, які ще зовсім недавно воювали між собою, розпочали довготривале господарське співробітництво, що мало на початках вузьку прагматичну мету – спільними зусиллями подолати негативні наслідки війни (першу шістьку країн, що майже півстоліття тому розпочали регіоналізаційні процеси нового типу, складала найбільш зруйновані війною національні економіки), підняти базові галузі економіки і протистояти у конкурентній боротьбі з іншими великими державами. За період, що минув, регіональне економічне співтовариство переросло у політико-економічний союз, збільшивши кількість своїх учасників учетверо, а площу території втричі. Однак, сам процес його розширення демонстрував

і демонструє як відверте, так і приховане внутрішнє неприйняття країнами даної групи «чужинців» – острівної Великої Британії, чий переважаючі інтереси завжди мали позаєвропейський і трансатлантичний вимір (десятирічне відкладення вступу у товариство внаслідок вето Франції), таки позаєвропейського Марокко і азіатсько-європейської Туреччини, які, навпаки, всією своєю торгово-економічною діяльністю зорієнтовані на Європу та Європейський Союз, однак не тільки регіонально, але й цивілізаційно не є європейцями (повна відмова вступу Марокко і майже два десятиліття дискусій з Туреччиною щодо можливості переговорів про вступ з подальшим невизначеним терміном їх тривалості вже після початку переговорів у жовтні 2005 р.).

Основою процесу регіоналізації є об'єктивно існуючі вигоди сусідського положення країн – від «економії на відстанях» до транскордонної взаємодії у контактній зоні двох-трьох і більше країн. Ефект вигоди економічної взаємодії із сусідніми державами діє майже для всіх країн, незалежно від їх ваги у світовому господарстві чи ступеня втягнутості у міжнародний поділ праці.

Продемонструємо це на прикладі зовнішньоторгових відносин різних держав, насамперед, найпотужніших. Усі країни з числа тих, що входять у першу двадцятку торгових держав світу, знаходяться у трьох великих регіонах взаємної торгівлі: 10 – у Європі (у т.ч. 8 є членами ЄС), 7 – у Східній і Південно-Східній Азії, 3 – у Північній Америці. Якщо взяти до уваги першу п'ятірку найбільших торгових партнерів кожної з цих держав, то 35 % загальної кількості країн-партнерів є безпосередніми сусідами названої групи держав, 30 % – сусідами другого порядку або «заморськими» (через одне море), ще 6 % – іншими країнами свого регіону. Тобто, у власних регіонах загалом сконцентровано понад 2/3 найбільших торгових партнерів держав, а уздовж кордонів – понад 1/3.

Регіоналізація світогосподарського простору відбувається навколо потужних держав-інтеграторів, які, по-суті, формують навколо себе регіони-простори, – однієї країни (наприклад, США у Північній Америці), кількох (Японії, Китаю у Східній і Південно-Східній Азії) чи декількох рівновеликих, об'єднаних разом з меншими в одну організацію. Наявність міждержавних організаційних інститутів стає каталізатором інтенсифікації регіональних процесів, оскільки в рамках багатосторонніх угруповань краще проводити роботу, спрямовану на усунення торгових бар'єрів між її учасниками, створення єдиних умов їх діяльності тощо. Основа внутрішньої політики таких організацій була сформульована і реалізована у найбільш давньому і найбільш розвиненому регіональному об'єднанні світу –

Європейському Союзу. Вона включає 5 принципів (свобод): вільне переміщення товарів, послуг і капіталів, робочої сили, вільний вибір місця проживання. Ставлячи їх як основну мету своєї діяльності, більшість регіональних економічних організацій, створених пізніше, зосереджуються у даний час здебільшого над формуванням зони вільної торгівлі – першого етапу інтеграції, який ЄС пройшов ще у 70 – 80-х рр. ХХ ст. І це дає відчутні результати. Зокрема, зняття бар'єрів у торгівлі між США, Канадою і Мексикою внаслідок організаційного оформлення НАФТА (Північноамериканської зони вільної торгівлі) призвело до різкого збільшення обсягів торгового обігу США зі своїми сусідами, хоча міждержавні торгові потоки з ними й раніше належали до найпотужніших у світі. Так, обсяг взаємної торгівлі між США і Канадою за 1981-2005 рр. зріс у 4,5 рази (стабільно залишається на першій позиції серед міждержавних потоків), а між США і Мексикою зріс у 7,7 рази і вийшов на друге місце, потіснивши традиційно потужний товарообмін США – Японія (зріс «лише» у 3 рази).

Безумовно, процеси регіоналізації світогосподарського простору відбуваються у наш час на тлі глобалізації світової економіки. Про співвідношення цих явищ можна сказати таким чином. Як наприкінці ХІХ ст. локальні господарські системи були замінені національними економіками, так і наприкінці ХХ ст. вони також почали замінюватися глобальним господарством. Це дуже важлива тенденція, і реалізується вона двома шляхами: 1) у формі регіональної економічної інтеграції географічно суміжних країн; 2) шляхом економічної глобалізації – інтеграції національних економік у єдине світове господарство з легкою проникністю економічних кордонів держав. Щільність регулювання міжнародних відносин транснаціональними корпораціями і міжнародними організаціями стає настільки значною, що автономія дії держави в галузі економіки весь час звужується.

Приклад розвитку регіонального наднаціоналізму продемонструвала післявоєнна Європа в особі Європейського Союзу. Початок його був закладений митним (згодом економічним) союзом Бельгії, Нідерландів і Люксембургу (Бенілюкс, 1944 р.), Європейським об'єднанням вугілля і сталі (ЄОВС, 1952 р.), Європейським об'єднанням з атомної енергії (Євратом) і Європейським економічним товариством (ЄЕТ або "Спільний ринок"), що почали діяти у 1958 р. Після об'єднання у 1967 р. трьох останніх організацій у триєдине Європейське співтовариство (ЄС) 6 країн (Німеччина, Франція, Італія і трійка Бенілюксу) розпочали будівництво інтеграційного об'єднання, яке, розширившись до 15 членів у 1995 р., пройшло всі основні етапи

інтеграції (зона вільної торгівлі – митний союз – спільний ринок товарів – єдиний внутрішній ринок товарів, послуг, капіталів і робочої сили – економічний і валютний союз) і під назвою Європейський Союз (з 1993 р.) перетворюється у політичний союз із спільною політикою безпеки, єдиним громадянством тощо. У ході свого розвитку ЄС розширювався за рахунок своїх асоційованих членів, а після розпаду соціалістичного табору – країн Центральної Європи і Балтії.

Наростання різних форм економічних зв'язків і формування потужних товарних потоків між США (Північною Америкою) і ЄС (Європою) та між США (Америкою) і Східною Азією й АСЕАН визначають контури двох трансокеанських мегаблоків світової торгівлі та економічного співробітництва – Трансатлантичного та Транстихоокеанського, які розвиватимуться у перспективі. Розвиток останнього мегаблоку очевидно відбуватиметься на організаційній основі АТЕС – організації Азіатсько-Тихоокеанського економічного співробітництва, яка на даний час об'єднує 21 країни Східної Азії (у т.ч. Китай, Японію, Росію, а також нові індустріальні країни та 7 держав з АСЕАН), Північної і Південної Америки (США, Канаду, Мексику, Чилі), деякі острівні країни Океанії, Австралію і Нову Зеландію; ще декілька країн є кандидатами на вступ. Ця організація ставить за мету створення єдиного економічного простору шляхом лібералізації торгівлі та інвестиційного режиму, розвитку економічного співробітництва тощо.

Дослідники визначають, що у сучасному світі інтеграція і дезінтеграція розвиваються асинхронно, як два різноспрямовані процеси. При цьому дезінтеграційні явища і процеси можуть мати не тільки локальний характер (провінція Квебек у Канаді, Корсика у Франції), але й глобальний (розпад Радянського Союзу, Ради економічної взаємодопомоги). Інтеграція та дезінтеграція являють собою об'єктивні взаємопов'язані процеси.

Більш того, дезінтеграція формує передумови інтеграції на нових кількісних та якісних засадах. В окремих випадках можуть складатися умови для реінтеграції. Але, незважаючи на деякі дезінтеграційні процеси у сучасній системі національних економік, нині більш притаманна загальна глобальна інтеграція. Таким чином, на початку третього тисячоліття світ перетворився на глобальну економічну систему, в якій практично не залишилося можливості для здійснення стихійних ринкових відносин між державами. Виник глобально функціонуючий світовий виробнично-господарський механізм, складовими якого стали окремі національні економіки.

Отже, наведений аналіз сучасних тенденцій світового розвитку, інтернаціоналізація національних економік, перетворення світового економічного механізму на єдину глобальну систему, змушує Україну, як власне й інші держави пострадянського простору, більш потужно підключатися до процесів інтеграції як до провідного напрямку сучасної системи господарських зв'язків. Такий підхід має ґрунтуватися на врахуванні як сучасних тенденцій світогосподарської еволюції, так і національних особливостей для успішного подальшого економічного, соціального та політичного розвитку.

Безпосередня й активна участь України у сучасних інтеграційних процесах об'єктивно зумовлена перевагами міжнародного поділу праці, а також потребою подолати попередню штучну відокремленість нашої держави від світового господарства, яку спричинили її односторонній розвиток в межах високоспеціалізованих СРСР і РЕВ, деформована зовнішньоекономічна політика.

Більш потужне входження України у сучасну систему світогосподарських зв'язків потребує формування належної політико-правової бази, зміцнення соціально-культурних, економічних та інфраструктурних передумов.

1. Блій Г. де, Муллер П. Географія: світи, регіони, концепти / Пер. з англ. – К. : Либідь, 2004. 2. Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу. – К., 2009. 3. Грицай О. В., Иоффе Г.В., Трейвиш А.И. Центр и периферия в региональном развитии. – М. : Наука, 1991. 4. Економічна і соціальна географія світу: Навч. посібник / За ред. С. П. Кузика. – Львів: Світ, 2002. 5. Єврорегіони: потенціал міжетнічної гармонізації. – Чернівці, 2004. 6. Копійка В. В., Шинкаренко Т. І. Європейський Союз: історія і засади функціонування. – К. : Знання, 2009. 7. Маруняк Є. О. Методичні підходи до економіко-географічного дослідження процесів глобалізації в контексті стратегії регіонального розвитку України // Український географічний журнал. – 2004. – № 1. 8. Україна в Європі: контекст міжнародних відносин. / Монографія за ред. А. І. Кудряченка. – К. : Фенікс, 2011. 9. Україна в світі. Цікава статистика. Фонд Кондрада Аденауера. – К., 2011.